

Kritikk av menneskerettighetene – en innføring i Onora O’Neills rettighetstenkning

Av Lars Fr. H. Svendsen, professor i filosofi og prosjektleder i Civita.

Den britiske filosofen Onora O’Neill, som er tildelt Holbergprisen for 2017, har gjort ambisiøse forsøk på å gjennomføre en kritisk undersøkelse av hva som er holdbart i vår forståelse av rettferdighet og menneskerettigheter. Store deler av menneskerettighetsdiskursen er, ifølge O’Neill, kun retorikk, som tilslører mer enn den klargjør. Hun har gitt vektige bidrag til forståelsen av hvordan universelle menneskerettigheter kan begrunnes, samtidig som hun har kritisert ”menneskerettighetskulturen” for å være passiviserende og for å underslå de moralske pliktene vi har overfor hverandre. Hennes refleksjoner over menneskerettigheter er spredt over et stort antall publikasjoner, men et godt utvalg er samlet i *Justice Across Boundaries* (2016).

Genuine menneskerettigheter må være iboende, like for alle mennesker og gjelde overalt. Menneskerettighetstanken har fått bred aksept, selv om den verbale tilslutningen til den slett ikke alltid er fulgt opp i politisk praksis. Det er i dag ikke så mange som slutter seg til for eksempel Marx’ angrep på forestillingen om slike rettigheter som basert på et uholdbart menneskesyn og som tildekkende for de reelle samfunnsproblemene. Tvert imot har rettighetstanken vært så tiltrekkende at tendensen heller har vært å redefinere stadig flere interesser til rettigheter. O’Neill antar at hensikten med en slik utvidelse av rettighetene nok ofte er den beste, men at det dessverre har som konsekvens at selve rettighetsbegrepet utvannes. Snakk om menneskerettigheter får for ofte preg av festtaler blottet for innsikt i hvor krevende det er å omsette dem i virkelig politikk, og vi må slutte å se på menneskerettigheter som en slags premie som kan deles ut fra et uuttømmelig forråd.

O'Neill hevder at menneskerettighetsforkjempere ofte har vært for raske med å erklære rettigheter og for langsomme med å definere korresponderende plikter. Som abstrakte størrelser er rettigheter tomme, såfremt man ikke har angitt *hva* som kreves for at den skal være tilfredsstillt og *hvem* man kan kreve det av. En rettighet må kunne kreves av *noen*. Ingenting kan kreves hvis man ikke kan si hvem kravet skal rettes mot.

O'Neill griper problematikken an fra et kantiansk ståsted, og hevder at bare såfremt noen har en forpliktelse til å respektere en rettighet, er det overhodet snakk om en virkelig rettighet. Det må skilles mellom fullkomne og ufullkomne plikter, hvor en fullkommen plikt er korrelert med en kravrettighet, mens en ufullkommen plikt ikke er det. Jeg kan for eksempel ha en ufullkommen plikt til å hjelpe så mange jeg kan fra et synkende skip, men ingen av de som holder på å drukne har retten til å kreve at jeg skal hjelpe akkurat dem, snarere enn sidemannen. Med en fullkommen plikt forholder det seg annerledes. Fordi jeg har en fullkommen plikt til ikke å torturere deg, har du en rett til ikke å bli torturert.

Her foretar O'Neill et skille mellom frihetsrettigheter og velferdsrettigheter. Med frihetsrettigheter menes rettigheter som krever at alle andre mennesker unnlater å gjøre noe, mens velferdsrettigheter krever aktive ytelser fra andre. Retten til personlig sikkerhet, eiendom, ytringsfrihet etc. kan virkeliggjøres for alle mennesker, såfremt ingen griper inn i andres liv på bestemte måter. Det er i utgangspunktet enkelt å tilskrive enhver slike rettigheter, fordi man også kan tilskrive alle en plikt til å respektere dem overfor alle andre. Med velferdsrettighetene forholder det seg annerledes, fordi det er mer uklart hvem som har plikt til å oppfylle dem. I et velordnet og rikt land som Norge kan man alltid si at staten har en forpliktelse til å sørge for at borgerne har et adekvat helsetilbud, men hva med land som mangler institusjonelle og økonomiske ressurser til å oppfylle rettigheten? Kan man her med rette utpeke noen som har forpliktelsen til å oppfylle rettigheten? Et svar som "det internasjonale samfunnet" er for vagt og upresist.

Rettighetsbaserte forpliktelser har en retning – det er *noen* som skylder noen andre noe. En ufullkommen plikt har ikke en så klar retning. Vi kan i utgangspunktet enkelt si hvem som krenker en frihetsrettighet, men det er umulig å fastslå hvem som har krenket en velferdsrettighet før vi har avgjort hvem som faktisk har forpliktelsen til å oppfylle den. Et krav som ingen bestemt aktør er forpliktet til å oppfylle, er et tomt krav. Retten til ikke å bli torturert er universell fordi den kan rettes mot alle andre aktører. Selv i samfunn der det knapt finnes fungerende institusjoner har ethvert menneske en rett til ikke å bli torturert og en plikt til ikke å torturere. Derimot hevder O'Neill at det er absurd å hevde at vi alle har en plikt til å hjelpe enhver annen person som sulter. Du har som individ ikke mulighet til å oppfylle en slik rettighet, av den enkle grunn at du ikke kan hjelpe *alle* som sulter. Derfor kan de heller ikke ha et legitimt krav mot deg.

En løsning kan være en slags menneskerettighetsminimalisme, hvor man hevder at bare frihetsrettighetene er genuine. Hvis vi hevder at de eneste genuine rettighetene er frihetsrettigheter, vil vi i prinsippet realisere global rettferdighet såfremt alle aktører unnlater å gjøre noe, nemlig å hindre andre i å utøve sin frihet. Det ville i så fall innebære at mennesker kan leve i ytterste nød, forårsaket av våre handlinger, og ikke være gjenstand for urettferdighet, hvis ikke noen av deres frihetsrettigheter er krenket. Hvis menneskerettighetene også skal inneholde økonomiske og sosiale rettigheter, som rett til mat og drikke, må vi derimot hevde at rettferdighet bare skjer fyllest hvis

de faktisk får tilfredsstilt disse behovene. Så snart vi innfører velferdsrettigheter, er vi garantert motsetninger mellom ulike rettigheter. Hvis alle har rett til mat, kan ikke alle ha retten til å akkumulere så mye mat som de ønsker, utover hva de behøver, selv om dette i utgangspunktet følger av deres frihetsrettigheter.

Den enkle korrespondansen mellom universelle rettigheter og universelle plikter blir for øvrig også fort mer komplisert når rettighetene skal nærme seg en konkresjon. Også frihetsrettighetene krever institusjonell støtte hvis de skal realiseres, og ulike aktører – som politi, domstol og lovgivere – vil ha ulike forpliktelser. En slik institusjonell støtte mangler i store deler av verden. Derfor kan heller ikke frihetsrettighetene uten videre settes ut i livet. Dette får O'Neill til å vurdere et syn på alle menneskerettigheter som rent "aspirerende" størrelser. Prisen for dette ville etter hennes mening være for høy, fordi det ville være ensbetydende med å hevde at ingen egentlig er å klandre hvis de ikke blir respektert.

O'Neills løsning blir å fastholde at det finnes genuine menneskerettigheter, men hun ser helst at vi reduserer antall rettigheter. Hvilke følger får det for det som faller utenfor menneskerettighetenes domene? O'Neill mener på ingen måte at vi bør forholde oss passive. Også ufullkomne plikter er plikter. Vårt moralske ansvar stopper ikke noe sted. Hun hevder at enhver aktør er moralsk ansvarlig overfor alle mennesker som de er knyttet til gjennom sitt handlingsliv. Siden vi lever i en globalisert verden, må rettferdigheten gripes an kosmopolitisk. Hvis jeg for eksempel kjøper en mobiltelefon, har noen utvunnet råmaterialene den er laget av, noen designet den, noen bygget den, noen transportert den og noen solgt den. Derigjennom er jeg i mitt handlingsliv knyttet til deres levekår. I en globalisert verden er vi så tett sammenvevd at forpliktelsene våre omfatter hele kloden. Selv om O'Neill vil foretrekke en nedskalering av antall menneskerettigheter, mener hun ikke av den grunn at vi kan ta lett på forpliktelser til å hjelpe andre. Universalisering utelukker likegyldighet overfor andre mennesker i nød fordi ingen sårbar aktør kan ville dette allment.

Simpelthen å si at vi har et slikt globalt, moralsk ansvar er utilstrekkelig. En appell til rettigheter har substans bare hvis man kan redegjøre for *hvem* som bør gjøre noe og *hva* de bør gjøre. Med andre ord kan rettigheter realiseres bare hvis det også finnes aktører med korresponderende plikter. Svaret på *hvem* og *hva* må videre forankres i en realistisk beskrivelse av disse aktørenes evne til å sette forpliktelsene ut i livet. Det hjelper lite å hevde at for eksempel den enkelte staten har en forpliktelse til å sørge for et adekvat helsetilbud til borgerne, hvis staten simpelthen mangler evnen til å gi dem et slikt tilbud på grunn av korrupte ledere, borgerkrig, fattigdom etc. O'Neill sier seg enig i at stater har slike forpliktelser, men det er et utilstrekkelig svar fordi noen stater er rene røverstater hvor makthaverne ikke har interesse av å ivareta rettferdighet, mens andre er så svake at de ikke har evnen til å ivareta slike forpliktelser, selv om de skulle ønske det. Det er uholdbart å hevde at kun den enkelte staten har forpliktelser og så trekke på skuldrene hvis den ikke evner å oppfylle dem. Da kan ansvaret flytte seg til andre stater og ikke-statlige aktører. Vi må også trekke veksler på andre rettferdighetsaktører enn stater, og her fremhever hun multinasjonale selskaper og NGO-er som de mest lovende kandidatene. Selvsagt er det mange rettferdighetshensyn som ikke kan ivaretas av dem. De kan for eksempel ikke bruke tvangsmidler slik stater kan. Imidlertid kan multinasjonale selskaper nekte å bidra til korrupsjon, og på den måten ikke bare unngå selv å bidra til urettferdighet, men også bidra til å fremme en korrupsjonsfri kultur. De kan skape gode og trygge arbeidsforhold ,

langt over vanlig norm i statene de opererer i. NGO-er kan blant annet bistå med helsehjelp og utdanning. Hvis universelle menneskerettigheter skal være mer enn tomt prat, må de også forankres i en realistisk forståelse av deres implementerbarhet.

Vi har en grunnleggende forpliktelse til å betrakte andre mennesker som formål i seg selv, ikke bare midler. Det vil si at vi har en forpliktelse til å bidra til å fremme deres mulighet til å sette egne mål i livet, til å velge å leve på én måte snarere enn en annen. Det innebærer at vi er forpliktet til å hjelpe andre til å komme over et nivå av fattigdom som i realiteten umuliggjør et fritt handlingsliv. Det handler ikke bare om nødhjelp i akutte situasjoner, men også om en utviklingspolitikk som må ha som mål på sikt å gjøre seg selv overflødig.

Hvordan begrunner O'Neill at vi har slike forpliktelser? Et grunnleggende prinsipp er at vi bare bør basere oss på prinsipper som kan deles av andre rasjonelle aktører. Hvis noe skal være en gyldig grunn for meg, må det være en gyldig grunn for enhver annen som er berørt. Som feilbarlige og endelige vesener må vi bruke vår fornuft til å forsøke å avdekke fornuftens normer, og fornuften utfolder seg ved at mennesker, som alle er begrensede, søker sammen for å løse problemer. Vi er aktører med ulike oppfatninger og preferanser, og spørsmålet er hvordan vi kan utvikle handlingsprinsipper som skal være rasjonelt aksepterbare og forpliktende for oss alle. Det er utilfredsstillende simpelthen å si at vi har bestemt oss for noen prinsipper. O'Neill er ute etter en "dyp begrunnelse" for menneskerettighetene, og ikke bare en vilkårlig enighet. Bare med en begrunnelse som stikker dypere enn en henvisning til positiv rett eller en politisk overenskomst, vil vi ha noe av substans å si til den som måtte stille seg skeptisk til menneskerettighetene.

Alle har rett til å få en holdbar begrunnelse for de kravene som stilles til dem som handlende. Vi bør bare basere oss på prinsipper som kan deles av andre rasjonelle aktører. Da må de også få en begrunnelse som er rasjonelt akseptert ut fra deres eget utgangspunkt. Vi må da begynne med premisser som er så ukontroversielle at alle kan akseptere dem, som at alle mennesker er sårbare vesener. Fra dette utgangspunktet skal det utledes prinsipper som skal kunne følges av alle. Et prinsipp er følgbart hvis det (1) er slik at enhver aktør kan handle i samsvar med det, gitt hans evner og sårbarhet, og (2) enhver aktør kan følge det, uten å hindre andre i å gjøre det samme.

Du skal ikke bruke tvang mot andre fordi et handlingsprinsipp om å bruke tvang ikke kan følges av alle, idet de tvungne nettopp hindres i å handle. Men hva er tvang? Det vil variere med konteksten. "Å unngå tvang er å forsikre oss om at vi i vår interaksjon med andre gir dem rom til å akseptere eller avvise våre tilbud og forslag." Hva som utgjør tvang vil derfor variere med hvem vi samhandler med og i hva slags situasjon vi gjør det. Det generelle prinsippet om ikke å bruke tvang, gir oss derfor bare høyst begrenset informasjon. O'Neill tror ikke at vi kan utlede presise svar på alle etiske problemer fra et slikt utgangspunkt. Hun avviser troen på "moralske algoritmer". Det kreves dømmekraft som tar høyde for kontekst. Abstrakte prinsipper må tolkes. Vi har ikke grunn til å tro at det finnes én tolkning av hva som utgjør "tvang", "skade" eller "bedrag" som dekker enhver situasjon hvor begrepet er relevant.

Prinsippet om ikke å bruke tvang er videre begrenset av det kan måtte brukes tvang for å forhindre at en borger utsetter en annen borger for tvang. Det må brukes tvangsmidler for å sikre alle en frihet som er forenlig med en tilsvarende frihet for alle andre borgere. Svært få av menneskerettighetene kan betraktes som ubetingede. Hvis vi forutsetter at de skal være forenlige med

hverandre og med at alle andre skal ha tilsvarende rettigheter, må de nødvendigvis begrenses. En rett til frihet må tolkes slik at den er forenlig med andre borgeres sikkerhet. Jeg kan for eksempel ikke ha frihet til å utvikle kjemiske våpen, som kan utslette alt liv i bydelen, hjemme på kjøkkenet. Retten til ytringsfrihet begrenses av retten til et privatliv. Alle rettigheter kan ikke maksimeres på én og samme tid.

O'Neill er også bekymret for at vi skaper en kultur og mentalitet av passivitet og klander hvis vi er for ensidig opptatt av rettigheter. I rettighetsperspektiver er jeg mottaker, snarere enn bidragsyter, passiv snarere enn aktiv. Det blir en offerkultur. Hun tar derfor til orde for å fremheve hva vi alle har en plikt til å bidra med, og ikke bare hva vi alle har en rett til å motta. I hennes kanskje mest pessimistiske tekst skriver hun at selv om menneskerettighetskulturen utvilsomt handler om å beskytte de svake og sårbare, handler den også "om å utvide statenes makt over ikke-statlige aktører, om å skape systemer for kontroll og disiplin som strekker inn i de fjerneste hjørnene av menneskelivet og om å styre folks liv for dem mens den gir dem den trøstende gleden av å ha noen å klandre". Bak en slik kritikk ligger den kantianske tanken om at vi skal være myndige borgere som skal definere våre egne liv ved å velge å leve ett slags liv snarere enn et annet.

FORFATTER: Notatet er skrevet av Lars Fr. H. Svendsen, professor i filosofi og prosjektleder i Civita.

Civita er en partipolitisk uavhengig tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt forståelse og oppslutning om liberale verdier og løsninger. Den enkelte publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere. Ta kontakt med forfatteren på lars@civita.no eller civita@civita.no.